

„Nem súlyed az emberiség!”...

Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

BORZSÁK ISTVÁN

A két Cato híre – à travers les âges

Ladislao sexagenario intonso

Hetven év távlatából nehéz volna megmondani, szerkesztői megfontolásból történt-e, vagy merő véletlenségből, hogy az akkori reprezentatív ókortudományi folyóirat (*Die Antik*) X. évfolyamában (1934) két olyan tekintély, mint a frankfurti Matthias Gelzer és a müncheni Friedrich Klingner egyszerre értekezett a két Catóról: Gelzer az Uticensisről (59 skk.), Klingner pedig az idősebb Censoriusról (239 skk. = Röm. Geisteswelt⁴ 34 skk.).

A két római alakja – rigorózus erkölcsi elveik (*abstinentia, constantia, gravitas severitas...*) hírhedettsége okán – tudvalevőleg már korán szinte egybefolyt (akárcsak oly sokszor a Kyrosoké, Dareiosoké, Scipióké...): *priscus Cato* (Hor., C. III 21, 11) az uticai ugyan, de jelzője az id. Cato röghöz ragadtságára is emlékezteti az olvasót (vö. Hor., Epist. II 2, 117); a valószínűleg Enniusból átemelt *sententia dia Catonis* (Sat. I 2, 32)¹ is egyaránt illik mindkettejükre. A „nyíratlan”, „bozontos” jelző a romlatlan hajdankort idéző horatiusi ódában (C. II 15, 11 *intonsi Catonis*) úgyszintén nem csak az id. Catóra vonatkoztatható, vö. Luc. II 372 sk.:

ille nec horrificam sancto (!) dimovit ab ore
caesariem, duroque admisit gaudia voltu, –

az utóbbi célzás a Censorius közismerten „mosolytalan” (ἄγέλαστος) voltának szól, ami az uticaitól sem volt idegen (Hieron.ep. 130: PL XXII 1117 sk.); a folytatás is „torzonborz”) a polgárháború elközeledtével (gyásza jeléül) a leendő uticai sem nyíratkozott többé (375 sk.):

intonsos rigidam in frontem descendere canos
passus erat maestamque genis increscere barbam.

1 Vö. Ed. FRAENKEL, *Horace*, Oxford, 1957, 83.

Már Vergilius antik magyarázói sem tudták biztosan, hogy Aeneas pajzsának leírásában (Aen. VIII 670) melyik Cato oszt igazságot az alvilágban: Servius a censorra gondolt, az újkori szakértők az uticaira. Horatius elítélő sorai (Epist. I 19, 12 skk. és 18, 5 skk.) nem a tisztelt példaképre, hanem a Stoa idéetlen Cato-majmolóra vonatkoznak.

Tulajdonképpen a catói eszmevilágról szólt az az ifjúkori próbálkozásunk is (1939-ből), amelyben az epigrammaíró Martialist a Flaviusok korának öntudatos római költőjeként mutattuk be.² Gondoljunk az ifj. Pliniusnak küldött kísérőversére (X 20):

Nec doctum satis et parum severum, sed non rusticulum nimis libellum, facundo meo Plinio, Thalia, i, perfer... ³	
Sed ne tempore non tuo disertam pulses ebria ianuam, videto... Seras tutior ibis ad lucernas..., tunc me vel rigidi legant Catones.	12 21

Vigye hát a Múzsza ezeket a „nem eléggé tudós és kevésbé szigorú, de azért nem is parasztias” verseket az ékesszólás terén Ciceróhoz hasonlított Plinius házába, de csak este felé adja át, maga is pityókásan; őt magát pedig, azaz verseit majd *így*: esti poharazgatás közben még a rideg (méltóságteljes, az ősi szokásokhoz ragaszkodó) Cato-hívók is szívesen olvassák, nem finnyáskodnak, nem áltatják magukat és a világot.

Martialis máshol is ír az „öregék” félelmetes kritizáló kedvéről (I 25, 3 sk., vö. Hor., A. p. 341 sk.), a *prisca fides*, a *vera simplicitas* dicséretéről, az igazság melletti kiállásról és a tisztesség „csodálatáról” (I 39, 4 dk. *recti custos, mirator honesti*).⁴ A lenézett Graeculusok, de akár még Homéros elítélendő szabadosságához képest is az ő római versei szigorúbbak (IX 11, 17 *severiores*), és ez a szigorúság korántsem csak abban mutatkozik meg, hogy nem hajlandók Domitianus kegyeltjének, a „tavaszi” Earinusnak a nevét (*nomen cum violis rosisque natum*) sem csak úgy könnyedén – az Apeç, Apeç mintájára – *Eiarinos*-nak írni és ejteni.

2 EPhK 63 (1939) 142 skk.=Dragma II 203 skk.

3 Vö. Hor., Epist. I 20.

4 Vö. Luc., Phars. II 389 *iustitiae cultor, rigidi servator honesti*; Hor., Epist I 1,17 *virtutis verae custos rigidusque satelles*. – A császárkori sztoikusok az „igazi erény” *catói óreinek* tekintették magukat. Ebből az igényükből az itt inkább epikureus Horatius főleg a catói merevséget tartja számon. Tacitus a Nero-korabeli sztoikus ellenzék vezérének, Thrasea Paetusnak a jellemzését vádlója szájába adja (Ann. XVI 22,2): *habet sectatores vel potius satellites, qui... habitum vultumque eius sectantur, rigidi et tristes, quo tibi* (sc. Neroni) *lasciviam exprobrent*. Tacitus előadásában Thrasea úgy szerepel Néro kérlelhetetlen ellenfeleként, mint annak idején Cato Caesaréként. A történetírónak Thrasea személyéhez fűződő besőséges kapcsolatáról vö. RE Suppl. XI 379 sk. – Thrasea írásban is megörökítette az Uticensis életét (Plut., Cato min. 25,1 és

Az eddig taláalomra kiragadott „szigorú” példáknál érthetőbb nyelven szól a I 78. epigramma: egy bizonyos Festus gyógyíthatatlan betegségének – Szókratészt „utánozva” – *nem* méreggel (*obscuro veneno*) vetett véget, nem is az éhhalált választotta: Cato követőjeként

sanctam (!) Romana vitam sed morte peregit,
dimisitque animam nobiliore rogo.

Ha valaki nem találta volna ki, hogy Cato *nobile letum*ának (Hor., C. I 12, 35) például vételéről, illetőleg dicsőítéséről van szó, olvassa a végén (v. 9) Martialis aulikus túlzását:

Hanc mortem fatis magni praeferre Catonis
fama potest: huius Caesar amicus erat, –

az illető Festusnak Domitianus (a „kegyes” Caesar) nem ádáz ellenfele, hanem *barátja* volt: nem lett volna tehát oka az öngyilkosságra, mint annak idején az uticai Catónak.

Másik régi írásunk, amelyet – hatvan esztendő múltán – a Cato-téma kapcsán idézünk fel, Martialis és Petronius *simplicitas*át tárgyalta.⁵ Most csak a Satiricon egyik verses betétjében (132) mentegetett *nova simplicitas* catói összefüggéseit próbáljuk megvilágítani. Annak idején Tacitus emlékezetes Petronius-jellemzéséből, a nerói udvar *arbiter elegantiarum*ának tacitusi megítéléséből indultunk ki. (Ann. XVI 18,1): „Mondásait és cselekedeteit, minél különb fesztelenséget és bizonyos nemtörődömséget mutattak (*quanto solutiora et quandam sui neglegentiam proferentia*), annál inkább a természetes egyszerűség megnyilvánulásának fogták fel” (*in speciem simplicitatis accipiebantur*). Ha most az illető verses betét így kezdődik:

Quid me constricta spectatis fronte, Catones,
damnatisque novae simplicitatis opus? –

akkor nem az „újabbkori”, azaz Nero környezetében tetten érhető *simplicitas*nak a *korábbihoz* (a hagyományoshoz, megszokotthoz) való viszonyát igyekszünk tisztázni, hiszen a *természetes* egyszerűség mindenkor *természetes*, csak annak elfogadásában (befogadásában) lehetnek és vannak különbségek. Arról lehet szó, hogy az erkölcs-csöszök-ként fellépő mindenkori Catók homlokráncolással, szemöldökük szigorú összevonásával adnak kifejezést rosszallásuknak a Petronius-félék *féltelen* szabadszájúságának láttán és hallatán.

37,1); 1. még Mart. XI 2,1 *triste supercilium durique severa Catonis frons* – a folytatásban a tettetett erkölcsi szigorúság elutasításáról van szó: *personati fastus et regula morum... ite foras!*
5 EPhK 70 (1947) 1 skk. = Dragma III 193 skk. (1944-ből).

A *simplicitas* általában a görög *απλοτης και αληθεια* római másának tekintik (vö. Plat., Pol. 361 *απλους και γενναιος*). Ennek mintaszerű megtestesülését látták a rómaiak az utikai Catóban: ő volt nemcsak a *virtus* képviselője (Sen., Dial IX 16, 1 *virtutis viva imago*), hanem az *exemplum viri priscae simplicitatis* is. Ezzel a tisztes hajdani *simplicitasszal* szegezi szembe Petronius a szabadosabb (oldottabb, „kötetlen”) *újat*: az epikurosi életideál nehezen egyeztethető össze a Floralia „öveket megoldó” látványosságait (vö. Hor., C. I 30,6 *solutis Gratiae zonis*; III 21, 22) elutasító (catói) *severitasszal*.

De a *prisca simplicitas* (vagy *antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus*: Tac., Hist. I 18,3) és a *nova simplicitas* (vagy éppen *recens lascivia*: Quint. II 5, 21) egyre sűrűbben emlegetett ellentétének további dokumentálása helyett térjünk át a korai császárkori Cato-képnek Lucanus eposzában nyomom követhető sajátos gazdagodására. Azoknak a megpróbáltatásoknak epikai (vagy drámai?) ábrázolására gondolunk, amelyek az utikai vég előtt szinte még az „edzett” (*durus*) Catót is könnyekre indíthatták volna... (Luc. IX 50 *mala vel duri⁶ lacrimas motura Catonis*.)

A párhuzamos hagyomány nem sokat mond. Plutarchos életrajzában (Cato min. 56) a Pharsalos utáni hadihelyzet ismertetéséből annyit tudunk meg, hogy a Dyrrhachionban időző Cato, hogy a parancsnoksága alá rendelt csapatokat Pompeius számára megőrizze, a Kerkyrában állomásozó hajóhaddal átkel Afrikába; Libyában értesülvén Pompeius méltatlan haláláról, továbbhajózik Kyrénébe, majd télvíz idején hét napig tartó sivatagi menetelés után jut el Uticába. Itt éri a köztársaságiak thapsusi vereségének a híre. Plutarchos aprólékosan részletező előadásában éppen a libyai hadmenet leírása fölöttébb szűkszavú, szinte csak az eszményi hadvezér sablonos erényeinek bemutatására szorítkozik. (vö. Luc. IX 586): *ipse praecedit*; miben *első* és miben *utolsó* Cato: 618, ill. 591; (vö. Plut., Cato min. 19, 1.)

Annál színesebb és drámaibb kép tárul elénk Lucanus *Pharsaliájának* IX. énekéből. A „kegyetlen út” (385 *durum iter*) vállalása a természet legyőzésével ér fel (299 sk. *iter mediis natura vetabat Syrtibus: hanc audax sperat sibi cedere virtus*); Libya földje „úttalan” (járhatatlan, leküzdhetetlen) vidék (307 *invia sedes*; 386 *invia temptant*), terméketlen (381); tele veszedelemmel, látványos⁷ szörnyűségekkal (405; 805), kiszolgáltatva a viharos szeleknek (446) stb. Mindezt persze nyugodtan költői túlzásnak mondhatnánk, ha az egész leírás bizonyos elemei nem *közelebről* meghatározható forrásvidékre utalnának. A természet legyőzése, leküzdhetetlennek látszó akadályok leküzdése, a fáradalmak és veszedelmek ismételt emlegetése (*labores*: 295; 298; 381; 407), a

6 *Durus* = 'kemény', 'szilárd', 'durva', 'érzéketlen') Lucanus eposzában a Cato-fejezetek (nemcsak Cato!) leggyakrabban használt jelzője.

7 IX 805 *maiora parant Libycae spectacula pestes*; vö. a Massilia előtti tengeri csata „csodás” borzalmaival (III 633 sk.): *multaque ponto praebuit ille dies varii miracula fati*.

sors kihívása (881 sk. *cogit tantos tolerare labores summa ducis virtus, qui ... omni fortunam provocat hora*) csupa olyan motívum, amely *ennyire halmozottan* a költő szeme előtt lebegő példaképre, a Nagy Sándor-hagyományra tereli figyelmüket.

Ennek bizonyítására csak egy-két részletet emelünk ki. Egyik az a híres jelenet (499 skk.), amelyben már mindenki eltikkad a szomjúságtól (*manant sudoribus artus, arent ora siti*), amikor végre egy szűkösen csordogáló forrásra bukkannak. Az egyik katona nagy nehezen megtölti vízzel a sisakját és Catónak nyújtja; a szomjazók az út porától mocskosan irigykedve bámulják, mire Cato elgondolkozik: csak nem hiszi bárki is őt egyedül a *virtus* híjával valónak? (506 *vacuum virtutis*.) Csak nem iszik a vezér, miközben népe szomjazik? (509 *populo sitiente*.) Felindulásában kizúdíjtja a sisak tartalmát, *suffecitque omnibus unda* (510). Nos, ennek szinte szó szerinti megfelelőjét olvashatjuk Arrianos előadásában (VI 26, 3): Nagy Sándor nyíltszíni gesztusa láttára a hősiesen tovább szomjazó sereg erőre kap, a látszólag céltalanul elfecsérelt víz elegendő itálnak bizonyul valamennyiük számára. (αστε εικασαι αν τινα ποτον γενεσθαι πασιν). Jegyezzük még meg, hogy akár Curtius Rufus (VII 5), akár Arrianos (VI 23 skk.), egészen más összefüggésben (nem Egyiptomba, hanem valahol az iráni fennsík pusztaságaira lokalizálva) adja elő a történetet, és hogy Plutarchos természetesen nem is említi Cato állítólagos (topográfiailag lehetetlen) egyiptomi kitérőjét, illetőleg az Ammon-jóshely megkérdezésének szuverén *mellőzését* (Luc. IX 562 sk.):

...me non oracula certum,
sed mors certa facit: pavidio fortique cadendum est.

Egy másik részlet nem kevésbé tanulságos: Cato sivatagi gyaloglásának leírását (Luc. IX 444 sk. *hac ire Catonem dura iubet virtus...*) a legenda formálói nagy ügyesen Nagy Sándor-i szenvedésekkel (παθηματα) teljes hadmenetté színezték, amelyek (πονοι) közül a regényes hagyomány rettenetes kígyói sem maradhattak ki (vö. Dragma V 66 sk.). Így válik érthetővé Lucanus történeti eposzának kígyó-panoptikuma (IX 619 skk.): az, amire a költő a *Libycus aer* okozta bajok kitergetésében hivatkozik (622 sk. *volgata per orbem fabula*), jórészt a nagy makedón alakjához fűződő mesés hagyomány következetesen előkívánckozó részleteivel azonosítható.

Az afrikai homoksivatagban bukdácsolókra – így a *harenivagus Cato* (Luc. IX 941) katonáira is – leselkedő kígyóveszély „Nagy Sándor-i” kapcsolataira Sallustius Marius-portréjának elemzése során figyeltünk fel (Dragma VI 66 skk.): az afrikai Iugurtha ellen hadakozó *homo novus*nak olyan veszedelmekkel kell szembenéznie, mint királyi mintaképének, és ezek között hagyományosan ott volt a halálos mérgű sivatagi kígyók sokasága is. Sallustius „forrását” ebben a vonatkozásban alkalmasint Sisennában gyaníthatjuk, akinek tájékozottsága akárhányszor obskurus keleti dolgokban vitathatatlan. Ezeknek a Tacitus megértése szempontjából is fontos szálaknak a kitapintása íme, Lucanus Cato-képének megvilágításához is hozzájárulhat.

A két Cato irodalmi képének bemutatását ígértük – à travers les âges. A kimeríthetetlen téma néhány késő ókori és kora középkori dokumentumát A. Hermann foglalta össze a *Reallexikon für Antike und Christentum* „Cato (christlich)” cikkében (935 skk.; vö. L. Ettlinger, *Reallex z.d.t. Kunstgesch.* „Cato” 380 skk.). Ennek rekapitulálása nem feladatunk. Nem érezzük viszont fölöslegesnek felidézni azt, amit annak idején (1960-ban) az antikvitás 16. századi képének vizsgálata során Bornemisza Péterünk irodalmi működése kapcsán érdekesnek találtunk.

Említett monográfiánkból meglehetősen furcsa – jó szándékúan esetlen, a prédikációk hallgatóinak épülésére szánt – ókor-kép tárult elénk. „Es ist eine christlich-moralisierende, hausbacken-erbauliche »Holzschnitt-antike«, die mehr an die »lehrreichen Historien« von Hans Sachs erinnert, als an das Erlebnis, das die Hochrenaissance von der Antike hatte” – mint ahogyan egykori tanárom, majd tisztelt barátom, Ivánka Endre írta értő recenziójában.⁸ Megjegyzendő, hogy a kor emberei hajdani elődeiket általában nem a „klasszikus” szerzők írásaiból, inkább csak ilyen-olyan kivonatokból, florilegiumokból, szentencia-gyűjteményekből ismerték. Tudjuk (bizonyítottuk), hogy Bornemisza Péter diák *Elektra*-magyarítása a görög klasszikus eredeti szövegének közvetlen ismeretén alapszik (Melancthon wittenbergi Sophoklés-interpretációját a bécsi Georg Tanner közvetítésével ismerte), de későbbi írásaiban szinte kizárólag csak közvetett értesülésekkel van dolgunk.

Így hát ne csodálkozzunk, ha prédikációiban a józan élet példáiként „Curius Fabricius” (azaz a legendás M. Curius Dentatus és a nem kevésbé legendás C. Fabricius Luscinus nevének és személyének a jegyzetelés sietségében kontaminálódott produktuma)⁹ Catóval együtt éltek, „fő hadnagyok lévén (azaz fővezér létükre), igen józanon”. A prédikátor persze nem mondja meg, hogy melyik Cato lehetett az a józan életű „fő hadnagy”. Nyilván a fentebb tárgyalt *uticai*, akinek igénytelenségéről az afrikai hadmenet viszontagságainak kiszínezői annyi mindent meséltek.

Már ismert egy 1494-ből való ősnymtatvány fametszete, amelyen Cato középkori tanítómesterként prelegál növendékei előtt; éppen csak az egykorú Seneca-ábrázolások pápaszeme hiányzik az orráról. Ugyanez az ábrázolás máshol „Pictagoras” – azaz Pythagoras – jelzéssel bukkan fel, vagyis a kor olvasóinak és prédikátorainak nem a név hitelessége, nem is a „szép intések” eredeti összefüggése vagy szerzőjük kivolta a fontos, csakis az, hogy a hívek okuljanak a „doctorok és pogány bölcsék” írásaiból.¹⁰ Így szerepelhet egymás mellett Szent Ambrus és Phocylides, Cato és az alexandriai Palladas, a komédiáiró Terentius stb. Az említett nevek alatt járó gnómák évszázadokon, sőt évezredekken keresztül szolgáltak tananyagul Európa iskoláiban. A „*Catonis disticha*” még a 19. században is tankönyv volt Magyarországon (is), Pythagoras „arany mondásaival” egyetemben.

8 Anzeiger für die Altertumswiss., 1961, 240.

9 *I. m.*, 286, 290, l. j.

10 *I. m.*, 357 sk.

A Catónak tulajdonított két- vagy egysoros, világszerte olvasott szentenciák gyűjteménye az *idősebb* Cato bölcsességének hírét („eine ihm freilich nicht gerecht werdende Bekanntheit”) ¹¹ tartósította szinte e közelmúltig. Tanulságosak azok az adatok is, amelyek a különben feddhetetlen (uticai) Cato feleségváltogatásának akár az antik, akár a középkori keresztény irodalomban feltűnedező *pro* és *contra* megítélésére vonatkoznak.

Ugyanez áll a késői legendákban, hol így, hol úgy megjelenített – bizonyos szempontból rokon – Diogenés alakjára vonatkozólag is. Ezzel kapcsolatban idéztük H. Kusch megállapítását: ¹² „A legtöbb középkori szerző számára az ellentmondásos Diogenés-hagyomány szinte rommezőnek mondható, ahonnan az illetők a mindenkori érvelésük támogatására felhasználható építőköveket előbányászták.” Elmondhatjuk ezt nemcsak az egynek vett Cato-alak változatos felhasználásáról, hanem általában az antik irodalom keresztény szempontú alkalmazásáról, mint például a phaedrusi „Farkas és bárány”-meséről is. Bornemisza „Ördögi kísértetei”-ben (Post. IV 906) a név szerint (!) felsorolt főúri haramiák embertelenségének megbélyegzése után „M. Cato szavát” olvashatjuk: „Ez féle nyilvánvaló lopók aranyláncot viselnek és bársonyba járnak, az titkon való lopók pedig vasláncot, békót hordoznak.” (Minden idők Tiborcainak keserves panasza.) A megvesztegethetetlen eszményképre hivatkozó Bornemisza kockázatos aktualizálása nemcsak a 16. századi Magyarország állapotára vet fényt. ¹³

Ugyancsak az *Ördögi kísértetekben* (IV 871) van szó az 1573. évi éhínségről és a „parasztságot feltámasztó” Monetariusról (Thomas Münzerről), majd egy milánói Rosa nevű személyről, aki szintén „sok gaz népet felindított Mediolanum ellen.” Ennek a zsebében öngyilkossága után „illy írást” találtak: „Úristen, te tudod, hogy az én igyem igaz volt, azért érte adj örök életet, avagy *Cato mellett helt.*” ¹⁴ A milánói felkelővezér talányos végakarata mögött az uticai Cato utókorának azok a vonásai ködlenek fel, amelyekkel Dante *Purgatóriumának* elején szembesülünk. A Szabadság országának itt Cato a szimbolikus őre, aki „meghalt inkább, hogysen rabbá legyen: a nagy sztoikus a pogány erkölcs leghatalmasabb erőfeszítése a Keresztény Erény felé” (Babits). Dante ezt így írta:

Vidi presso di me un veglio solo
degno di tanta reverenza in vista,
che più non dée a padre alcun figliulo.
(Purg. I. 31 skk.)

11 A. HERMANN, RAC „Cato” 935. – A *Disticha Catonis* hagyományáról és Cato bizánci utókoráról sok újat tudhattunk meg FODOR Nóra disszertációjából: *Die griech. Übersetzungen lat. Autoren durch Max. Planudes, Heidelberg, 2004, 194 skk.*

12 RAC „Diogenes von Sinope” 1069.

13 *I. m.*, 378.

14 *I. m.*, 441 sk.

Cato itt a tiszteletreméltó sztoikus, akinek tulajdonképpen a büntelen pogányok közt, a *Paradicsomban* volna a helye (a 80. sorban olvasható megszólítása: *o santo petto* – Lucanust visszhangozza: IX 255; vö. 555 és 561), de kivételes erényének jutalmául *itt* őrizheti a „drága szabadságot” (Purg. I 71 skk.):

libertà va cercando, che è si cara,
come sa chi per lei vita rifiuta.

Tu 'l sai, che non ti fu per lei amara
in Utica la morte, ove lasciasti
la vesta ch' al gran di sarà si chiara, –

vagyis amiért nem érezte keserűnek a halált Uticában, ahol odahagyta ama nagy napon megdicsőülendő porhüvelyét.

Most már sejtjük, mire pályázott a szabadság milánói óre: arra, hogy Dante Catójával együtt vigyázhassa ő is a Purgatórium bejáratát. Bornemisza tudott Dantéről, de az *Isteni színjátékot* nyilván nem tanulmányozta, és így értetlenül vette át közvetlen forrásából, a Melanchthon-tanítvány Joh. Manlius közhelygyűjteményeiből a Rosa-históriának csak alapos Dante-ismerők számára érthető célzását a szabadság uticai mártírjára, aki persze nem olyan okokból „akasztotta fel magát”, mint ahogy Bornemisza gondolta; Rosa sem a „pokolra” készülődött, hanem – ügye igazának tudatában – vélt erényeinek megfelelőbb helyre, a Purgatórium kapujába, őrnek.

Friedrich Gundolf külön könyvet írt Caesar hírének történetéről – Catóétól elválaszthatatlanul.¹⁵ A két Cato híre aligha férne egy kötetbe. Ennek rendszeres feldolgozását nem is ígértük, de akárcsak magyarországi utóéletük áttekintésétől is messze vagyunk. Talán akad egyszer vállalkozó erre az érdemleges feladatra. Mi most már – tekintésül – csak Berzsenyink írásaiból ragadunk ki néhány sornyt.

Például a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című versében címadó királyaink kultúra-teremtő és -ápoló érdemeiről, illetve a „durvaság” lealacsonyító hatásáról van szó: „Hunyadink alatt” az emberi tehetség kibontakozhatott, „a legkevélyebb polcra emelkedett”, míg a durvaságban még „Cato termérdek lelke is legörbed”. Midőn 1807 táján „a föld letapodva hódol” a kor Caesarja előtt, Felsőbüki Nagy Pál bátor ékesszólásával „mint egy ór Cato fedí a világot s mennyköveket szór”. A klasszikus Cato-hagyomány ismeretéről tanúskodnak, nem csak a „Nagy” családnévvel mesterkednek a Felsőbüki Nagy Benedek dicséretére írott hexameterek (1821-ből):

15 Fr. GUNDOLF, *Caesar*, Geschichte seines Ruhms, Berlin, 1925. – A könyv szaktudományi értékelése: M. GELZER, *Gnomon* 2 (1926), 725 skk. – Ebből idézünk egyetlen mondatot (729): „Was G. sagt, ist überaus anregend als Urteil eines literarisch äusserst feinfühligem und hochgebildeten modernen Menschen, aber es fehlt jede Grenze zwischen auslegen und hineinlegen.”

Törpét törpíthet, de Nagyobbá tesz Nagyot a polc,
mely gyávát szédít, de mezítláb hág oda Cato,

félreérthetetlen célzással Plutarchos Cato-életrajzának arra a passzusára (50, 1; vö. 44, 1), amely szerint Cato, mikor politikai ellenfelei elütötték a consulságtól, hírének csorbulása nélkül viselte a választási kudarcot, és valóban „mezítláb” (αυλοποδητος) és csak felsőruhát kapva magára (αχιτων) sietett le a közélet színterére, a római forumra.

Hivatkoztunk a hordójáról híres Diogenésnek a Catókkal bizonyos szempontból rokonítható figurájára. Erről a rokonságról árulkodik Berzsenyinek 1809. november 25-én Kazinczyhoz intézett levele is: „Ha sem Cato mennydörgése,¹⁶ sem Tibur (azaz Horatius) zengése¹⁷ nem tudta a római lelket ébreszteni, mit nyikorgok én az én hordómban?” (Vagyis igénytelen, „paraszti” magányában.) Ugyanígy (ez év decemberében, a széphalmi mesternek címzett „vázolatban”):

...Ha Cátó villám-
Szózatja s Pharsal vérpatakjai¹⁸
A római lelket fel nem ébreszték,
Mit vívjak én csekély az ár ellen?

A hosszú verses levél elején Kazinczy józan litterátori ténykedését, amellyel „dorgálja a vakság romlott korcsait”, Sókratés nyájas bölcsességéhez és Flaccus „lelkéhez és élesb kacajához” hasonlítja, majd az id. Catót említi: Kazinczy úgy szegez fegyvert a „köz romlás” ellen, „mint hajdan Rómának vigyázó Censora.” Máshol – Döbrentei Gáborhoz intézett versében (1815) – a költészetét érő „sanda gáncsokra” azzal reflektál, hogy az uticai Cato viharos közéleti szereplésével együtt járó méltatlan bántásokra és Sókratés elítéltetésére hivatkozik:

Azok, kik a szent Catót pökdösék
S a bölcsék atyját méreggel megölték,
Élnek ma is még...
S csudáljuk-e, hogy ránk morogni mernek?

*

16 BERZSENYI itt is (akárcsak az előbbi „mennykövek szórása” közben) gyaníthatólag a Censorius legendás „*Ceterum censeo*”-jára célzott.

17 Gondoljunk a *iustus et tenax propositi vir* catói rendíthetetlenségére (Hor., C. III 3)!

18 A Lucanus *Pharsalia*jából meríthető erkölcsi tanulság.

Ennek az igénytelen szemlének – vagy inkább: szemelgetésnek – esetlegességét, egyben lezárhatatlanságát szemléltesse az a jámbor kérdés, amellyel egyelőre *zárjuk*: ugyan mire vagy mire – az erény mogorva ókori őrére (*custos rigidus virtutis*)? Dante purgatóriumi őrállójára? vagy talán inkább Berzsenyi „őr Catójára”? – gondolhatott az a találékony mérnök, aki nem is olyan régen biztonságosnak hirdetett *lakatját* „Cato” árujelzéssel (márkanévvel) hozta forgalomba?

A ma is az olaszos „Cantone” cégjelzéssel működő logisztikai vállalat névválasztásában pedig ne keressünk logikát.